

Ի Ի Ր Ի Յ Վ Ե Ս Ե Լ Ո Վ Ս Կ Ի

Ա .

Որովհետեւ «Բազմավէպ»-ի խմբագիր Հ. Ս. Նրեմեանի առաջարկութեան համաձայն ես տալիս եմ «Ռուսահայոց նորագոյն բանաստեղծական դէմքեր» Գեղղունի գրական եւ գեղարուեստական հանդիսում , ուստի «Բանասէր»-ում կաշխատիմ հրատարակել , գրական գործունէութեան համառօտ քննադատականների հետ միասին , Ռուսահայոց միայն ներկայ ժամանակակից վիպագիրների մասին նոյնպէս մի շարք պատկերազարդ կենսագրականներ՝ վերցրած գրական որոշ շրջանից : Սակայն ներկայ յօդուածս , ինչպէս խոստացել եմ , բացառութիւն կազմելով , առանձին նուիրուած կը լինի միայն Իւրիյ Վեսելովսկու եւ Ս. Շահազիզի անհատական կեանքին եւ նրանց գրական-հասարակական գործունէութեան հանգամանքներին :

Իւրիյ Վեսելովսկին նշանաւոր է մանաւանդ մեզ Հայերիս համար մատուցած մեծ ծառայութիւններով , որպէս չուրջ թարգման հանդիսացած , որպէս բարեխիղճ ուսումնասիրող հայ կեանքի յատկանիշների եւ նրա սրտի վէրքերի ու թշուառութիւնների հետ ոռոս հասարակութեան ծանօթացնելու համակրելի գործում , բանաստեղծների եւ գեղարուեստագէտների ստեղծագործական աաղանդների մասին քննադա-

տաբար ոռոսներէն թարգմանութեամբ, իսկ Ս. Շահազիզ, որպէս քնարերգակ բանաստեղծ, իր «Լեւոնի վիշտը» մեծ պօէմայով, որի դէմ մրցող եւ հաւասարող նմանը գեռ պակասում է մեր հայկական պօէմայում :

Վեսելովսկին, այժմ 30 տարեկան, ծագումով սուս, բայց հայագէտ, գեղեցիկ, համակերելի գէմքով, ազնիւ եւ հեղ ընաւորութեամբ, բարձր զարգացած եւ բարոյական դաստիարակուած ընտանիքի զաւակ, ծնուել է Մոսկվայում 1872 թուին, յունիսի 6-ին :

Նրա հայրն է պրոֆեսոր Ալէքսէյ Նիկոլաեւիչ եւ մայրը թարգմանչուհի Ալէքսանդրա Ադօլֆովնա :

1886 թուին մտնելով Լազարեան ճեմարանը՝ ընդունակութիւններ զարմանալի անդուգութեամբ այդտեղ աւարտում է, պարգեւներ ստանալով, միջնակարգ ուսումը 1890 թուին, ապա անցնելով Մոսկվայի բարձրագոյն համալսարանի պատմա-լեզուագիտական-բանասիրական բաժինը՝ 1897 թուին յանդիման է ենթարկվում եւ պերազանց թուանշաններով աւարտում :

Միեւնոյն թուին, ուսման աւարտելու տարեշրջանին, կեանքը կապում է ամուսնանալով Մարիա Վասիլիւնա Ֆոմինա օրիորդի հետ :

1889 թուին, գեռ ուսանող ժամանակ, իր հետաքրքրաւէր ծնողի առաջնորդութեամբ, գեղեցիկ ճանապարհորդութիւններ է կատարում Եւրոպայում, այցելում է երկու Միսիսիպսանների (Վենեսիկի եւ Վիկտորայի) մեծաստանները, բերելով հետը թաքմ ու հոռւն սպաւորուած թիւններ եւ յիշողութիւններ :

Արտասահմանում նա եղել է երկու անգամ պատանեկական օրերում, Եւ երբ ճանապարհորդել է Ռուսաստանում մի քանի պատմական նշանաւոր վայրերում՝ միշտ հետաքրքրութեամբ առիթ է ունեցել մօտիկից ծանօթանալու հայ ազգի սովորութիւններին, նիստ ու կացին, կենցաղավարական եղանակներին, ընաւորութիւններին, բուն ոգուն եւ այլն :

Դիւ զպրոցական կեանքում, ընկերների աջակցութեամբ, նա սկսում է շուտով ընտելանալ հայերէն այբուբենի վարժուելուն եւ յիշարաւ կարճ ժամանակամիջոցում կարողանում է բաւականաչափ ձեռք բերել հայերէն գրել եւ կարդալ :

Վեսելովսկին Ռուսաց գրական հորիզոնում անշուշտ մի բացառիկ երեւոյթ է եւ Հայերիս նկատմամբ մի վերին աստիճանի հետաքրքրական ու հազուագիւտ անձնաւորութիւն է ներկայանում, որովհետեւ նրա զըրական ամբողջ գործունէութիւնը, երբ աչքի ենք անցկացնում, նշուիրուած ենք տեսնում գլխաւորապէս հայ գրականութեան հետ ոռոս հասարակութեան ծանօթացնելու գործին :

Վեսելովսկու նման գրական բարերար միջնորդի դեր կատարելու արժանաւորութեան տեսակէտից՝ մենք ճանաչում ենք եւ երկու ուրիշ

անձնաւորութիւններ — մէկը գիտնական Արթուր Լայստ Գերմանացիները՝ միւսը Մինաս Չերազ Ֆրանսիացիների համար 1) :

Ամբողջ Ռուսիայում կարելի է ասել ամենայն իրաւամբ միակ անձնաւորութիւնն է Իւրիյ Վեսելովսկին, որ Հայերի մասին շարունակաբար ընտիր նիւթեր — յօդուածներ է տալիս Ռուսաց պարբերական նշանաւոր թերթերում եւ առանձին երկասիրութիւնների հրատարակութեամբ հայ հեղինակներից արձակ եւ չափածոյ ոտանաւոր ռսերէն այնպիսի թարգմանութիւններ, որոնք անաչառութեան եւ ճշմարտութեան նորանոր լուսաբանող գաղափարների հետաքննին ուսումնասիրութեամբ հանդերձ վաստակներ են բուն գրագիտական :

Բ.

Վեսելովսկու գրական եւ հասարակական գործունէութիւնը սկսում է 1889 թ. -1903 թ. Այդ գործունէութեան գլխաւոր արժանաւորութիւնը կայանում է նրանում, որ նա, մի առանձին անշահասէր եռանդով ու ցանկութեամբ, հետաքրքրուած Հայոց նորագոյն կեանքով եւ գրական երեւոյթներով, ռուս ինտելիգենտ հասարակութիւնը ծանօթացնում է այդ մասին շարունակ, պարբերաբար, լսուանց դադարման, Ասածիւս ապացոյց՝ դուք կը տեսնէք նրան զանազան ժամանակներում, գեղեցիկ պարտականութեամբ գինուած — միջնորդի պաշտօն ստանձնած իր վերայ, յաճախ երեւալիս Ռուսաց նշանաւոր պարբերական հետեւեալ թերթերում եւ հանդէսներում (Ռուսսկիա Վեդոմօստի, «Նովօստի», «Նովօէ օրօդէնիէ», «Պրիագովսկիյ Կրայ», «L'Arménie», «Միր Բօժիյ», «Վեստնիկ Եւրոպի», «Արտիստ», «Սեմեա», «Ա. Պետերբուրգսկիա Վեստօմօստի», «Տիատր եւ Իսկուսստվօ», «Ժուրնալ Մինիստերստվա Նարօդնավօ պրօսվէշչենիա», «Վեստնիկ Վոսպիտանիա Ժենսկօե դէլօ», «Ժուրնալ դիւա վսէխ», «Աթօրնիկ Պրիդիվ», «Աթօրնիկ Իրասուկիա Պօմօչ Պօստրադավչիմ Վաուրցի», «Արմեանամ», «Պուշկինսկի Սթօրնիկ», «Աթօրնիկ Պօմօչ Պօստրադավչիմ օտ Նեուրօժեա Սամարսկօի գուբերնի», «Աթօրնիկ Դէլօ», 2) նաեւ հայ մամուլի մէջ՝ «Նոր-Դար» եւ Մոսկուայում հրատարակուող (այժմ դադարած) «Հանդէս գրական եւ պատմական», Այդ գրուածների մի մասը նուիրուած են հայ ժողովրդական բազմաշարքար կիանքին, նրա ցաւերին ու կարիքներին :

1) Արժանաւոր են յիշուելու նաեւ Ն. Մառ եւ Կ. Եղեանց, որոնց սակայն զբաղմունքն է գլխաւորապէս հին գրչագրական պատմական յիշատակարանների հետազօտութիւններ :

2) «Բանասէր»ի հրատարակուող տպարանում ուսերէն տաւեր չը լինելու պատճառով, հայերէն ենք առաջ բերում եւ բաց ենք թողնում ստիպուած չափածոյ թարգմանական կտորների նմուշները, հայ բանաստեղծներից՝ բնագրերի հետ սուսերէն համեմատութեամբ միասին, ի նկատի առնելով նաեւ «Բանասէր»ի ծաւալը եւ մատենախօսական նեղ շրջանակը :

նրա գեղարուեստական աշխարհին , գրականութեան , թատրոնին , բանաստեղծութեան , միւսը՝ ուսուցչականութեան գրական մտաւոր շարժումներին ու կեանքի բազմազան խաւերին : Ամբողջական գործը՝ սխեմայի տակ ենթարկած՝ դրոշմ է կրում վիպական , բունաստեղծական եւ ֆնկնադասական պատկառելի շարք կազմող ժրջան աշխատութիւնների :

Վիպական գրութեան շարքից իր յաջողութեամբ ու շագրութիւն կարող է գրաւել «Երազ» , որ առաջին գրական գործի երեխայի փն է , տպուած 1889 թ. գեղմեմբերի 27-ին «Ռուսական Վեդոմոստի» թերթում : մի շատ արտաշարժ վիպակ , համեմատ ընթերցան պարզ եւ կոկիկ նկարագրութիւններով եւ գիւրկական ոճով , ուր ուսուցչական տեսակետներով մահն է ոգրում հայրենիքէն հեռու , լոկի պանդխտութեան մէջ , հարաւային Ֆրանսիայում : Միւսը՝ «Հին յիշողութիւններ» , որի մէջ զգայուն , կենդանի ոճով , բայց տխրեցող տպաւորութեան տակ , սիրային մի փոքրիկ արկած է պատմուած տեղի ունեցած ուսանողական կեանքում եւ հրաժեշտի պատկերն է դժած նոր աւարտող վարժուհի համալսարանականների :

Իբրեւ բանաստեղծ , պէտք է ասած , տակաւին պատանեկան զբաղողական-նստարանական կեանքից նա դուրս է բազմաթիւ «ճեմարանական» ոտանաւորներ , մեծ մասամբ բովանդակութեան նիւթ վերցրած Հայոց պատմութեան հերոսներից , հայ գործիչներից եւ առհասարակ հայ մտաւոր եւ տնտեսական կեանքի իրական ձգտումներից : Դեռ աշակերտական այդ ժամանակամիջոցին իսկ Վեռնիովսկին ճաղանդաւոր էր երեւում եւ ո՛րքան առաջ գնաց , այնքան էլ կրթի՝ ճաշակ եւ ճոխ լեզու ունեցաւ բանաստեղծական արտադրութիւնների մէջ : Եւ ահա՛ այսօր , հետզհետէ կատարելագործուելով , գրական լայն , շրջահայաց , լաւ զարգացում ձեռք բերելով , օժտուած՝ բոլոր բուն նշանակութեամբ՝ բանաստեղծական պեղեցիկ ձիւղերով եւ առանձնաշնորհումներով , նա տալիս է ինքնուրոյն եւ մանաւանդ թարգմանական բանաստեղծութիւններ առանձին հրատարակութիւնների մէջ , ինչպէս բոյնների թիւը այնքան էլ շատ չէ : Նրա մէջ ամենայաջողը կարելի է համարել «Տխուր Երգիչ»՝ Նադսոնի յիշատակին նուիրուած մեծ ոտանաւորը : Բայց թարգմանականները որոշ տեղ են բռնում եւ գնահատութեան կողմից Հայերիս համար էական նշանակութիւն ունին : «Գլուխ գործոց» այդ բանաստեղծութիւնների մէջ Գամառ-Գաթիկայի «Մայր Արաքսի արտասուքը» հռչակաւոր երգի հրաշալի եւ անմահ թարգմանութիւնն է , որ շատ մօտ է եւ հարազատ բնագրին , դուցէ եւ գերազանցող՝ համեմատութեան կողմից՝ ոյժի եւ զգացմունքների ամբողջ գեղեցկութեան պահպանելու մրցակցութեան մէջ : Տպուած է 1895 թուին «Վեստնիկ Եւրոպի» ամսագրում : Զանազան պարբերական հրատարակութիւններում տպուած այդ թարգմանականներից մի մասը (թուով 34) լոյս տեսաւ առանձին գրքով 1898 թուին «Բանաստեղծութիւնների թարգմանութիւն»

ներ» (էջ 80), որի մէջ, բացի հայ բանաստեղծներից, կան նաեւ թարգմանական կտորներ Իբսէնից եւ Հայնէից, Վերջինից եղած թարգմանականները դժբաղդաբար թոյլ են, բնագրի ոգուն մեղանչող, ոչ մի զգալի տպաւորութիւն չը գործող, թարգմանական այս առաջին փորձով Վեսկովսկին երկու նպատակի ծառայել կարող է, մի կողմից դիտաւորութիւն ունենալով մայրենի գրականութիւնը հարստացնելու, միւս կողմից իր համարիւն ընթերցող դասին օտար գրական աշխարհների հետ ծանօթացնելու։ Նա զբաղով մեծ հետաքրքրութիւն է ստեղծում եւ համակրելի սէր է զարթեցնում կարդացողների մէջ, անձնապէս աշխատելով գոհացում տալ ընտրած նպատակին այդ հետաքրքրութեան ու սիրոյ հետ միասին։ Եւ նա արդէն այս «առաջին նոր փորձով» առիթ է ունենում մեր չափածոյ գրականութեան հետ ծանօթացնելու այն ուսումնասիրութեանը, որ մի ժամանակ թեր եւ դէմ, նախապաշար կարծիքներ ունէր եւ իսկ ամօթ էր համարում խօսելու՝ չունենալով ուղիղ հասկացողութիւն թշուառ հայութեան մասին։ Որպէս զի կարելի չի՛նի որոշ գաղափար ընծայել այդ հասարակութեանը, ցոյց տալով որ հայը, պատմական այս տառապնալ ազգը նոյնպէս ունի իր կեանքը, իր մամուլը, իր գրականութիւնը, Վեսկովսկին այդ մտքով Յէ թարգմանութիւններ է գետեղել այդ գրքում հետեւեալ հայ բանաստեղծների երկերից՝ Ալ. Ծառուբեան (14 կտոր), Ս. Շահապիզ (8), Յ. Յովհաննիսեան (6), Լեոնց (5) եւ Դուրեան (1)։ Թարգմանիչը սակայն չէ կարող «լրիւ գաղափար տալ ժամանակակից հայ բանաստեղծութեան մասին», ինչպէս ինքն էլ արդարացի խոստովանում է նոյն գրքի յառաջաբանում, ուր յայտնում է նոյնպէս ի միջի այլոց, որ ցանկանում է «առաջին քայլն անել», ցոյց տալով «որ հայ բանաստեղծութիւնն էլ զուտ գեղարուեստական երկեր ունի»։ Եւ այժմ բաւականաւալով միայն այս բանաստեղծներով «առաջին փորձում», յոյս է յայտնում որ այս ձեռնարկութիւնը ժամանակով կունենայ երկրորդ փայլն էլ ապագայում։

Ուսանաւորներ հայերէնից ոսերէն թարգմանելու գործը, անչո՛ւս, ունի իր ահագին դժուարութիւնները եւ տարբերութեան հիմնադատաւները։ Հոգեբանական եւ սրտի զգացմունքների ու զեղմունքների խորութեան, ճաշակների նրբութեան, թափանցելու կարողութեան, քեօրիւնների — հայեացքների ու հակումների դանազանակերպութեան, տեսողութեան անկրկնների աստիճանների տարբերութեան եւ գաղափարների ու մտքերի մէջ ստեղծագործական բնաւորութեան արտայայտման տեղ եւ առանձնապակութիւններ ունենալով միմեանցից հեռու յիշեալ հայ բանաստեղծները, — ինչքան էլ թարգմանիչը ձեռնահասութիւն ունենայ սուր հոտառութեան եւ հմտութեան մէջ, յամենայն դէպս չենք կարծու, թէ լիովին իւրացրած լինի այն անհրաժեշտ անպայման առա-

ւելութիւնը , որ զգայ այդ տարբերութիւնը եւ արտայայտել կարողանայ նրանց ոգու եւ ուղղութեան համապատասխան ձեւերով , եթէ աչքի առաջ ունենանք նաեւ հայկական լեզուի եւ տաղաչափութեան կանոնների բաղմակողմանի ծանր պահանջները : Այս հիման վրայ էլ , ինչպէս պարզ տեսնուում ենք գրքոյկը թերթիւիս , Վեսելովսկին չէ կարողացել իր թարգմանութիւնների մէջ հայ բանաստեղծների ինֆլուէնցիան փխնել , նրանց յասկանչական քնազօծեր պահպանել : Նա տեղ-տեղ , նոյն իսկ մտքի կողմից էլ անյաջող թարգմանական կտորների մէջ կարծես միայն յայտարարի դեր է կատարել : Յաջողութեան կողմից առաւելապէս բազմաւոր կարելի է համարել այդ գրքում միայն Ալ. Մատուրեանի բանաստեղծութիւնները :

1893 թուին Վեսելովսկու խմբագրութեամբ , իր ընկերակից պ. Մինաս Բերբերեանի եւ ուրիշների օժանդակ աշխատակցութեամբ հրատարակուեց մի նշանաւոր ժողովածու «Հայոց Բիլլետրիստներ» վերնագրով (էջ 518) , ուր տեղ գտան հատուածոյ թարգմանական կարեւոր կտորներ մեր գրայն մտքի լաւագոյն ներկայացուցիչների զանազան երկերից (Խ. Աղովեան , Պ. Պոչկան , Բաֆֆի , Ռ. Պատկանեան , Յ. Պարոնեան , Մերենց , Ղ. Աղայեան) թէ՛ այդ մատենագիրների կենսագրական տեղեկութիւններով եւ թէ՛ նրանց մատուր աշխատանքների լուրջ քննադատական արժանաւորութիւններով 1) : Նպատակի կողմից այս միանգամայն համակրելի ձեռնարկով թիւնր այժմ սպասուած լինելով՝ հազուագիւտ է դարձել , որին գտնելու համար ճշտգով են ման գալիս . . . :

Հայասիրական անկեղծ եւ վառ ձգտումներով զինաւորուած , սրահով Վեսելովսկին մի անգամ եւս ապացուցեց , որ մինչդեռ ուրիշ հայագէտներ իրենից առաջ եւ յետոյ զբաղուած են եւ իրենց հետաքրքրութեան նիւթ են որոնում Հայոց հին դարերի պատմական-գրական ուսումնասիրութիւնների մէջ , ինքը գիտէ (եւ յիշատի առաջինը եւ միակը եղաւ ամբողջ Ռուսաստանում) հետաքրքրուել Հայոց ժամանակակից նորագոյն գրականութեան եւ կեանքի յառաջադիմական հոսանքներով ու զարկերով , որքան կարելի է աշխատելով միեւնոյն ժամանակ ցոյց տալ եւ նրանց ուշագրաւ կողմերը ընդհանրացման եւ ժողովրդականացման վսեմ դործի միջոցով :

1890 թ. լոյս տեսաւ մի նոր երկ , աւելի խոշոր , բազկացած 592 էջերից (գինը 2 ռ.) «Գրական նկարագրութիւններ» խորագրով , ուր

1) Հին «Մուրճ»ում յայտնուած էր եւ Ս. Շահազիզի անունը , բայց այդ գրքի մէջ նրանից թարգմանած բան չկայ , այլ ընտրուած էր եւ պիտի լինէր «Հայոց Բիլլետրիստներ» գրքի արդէն պատրաստ եւ հրատարակելի երկրորդ հատորում , որը սակայն աժադդ վախճան ունեցաւ , չը հրատարակուելով Վեսելովսկուց միանգամայն անկախ պատճառներով . . .

Եւրոպական գրականութեան հետ հանդիպում ենք եւ հետեւեալ վեց հատ նշանաւոր յօդուածների՝ վերաբերութիւն եւ առնչութիւն ունեցող հայ կեանքի եւ գրականութեան հետ . 1) «Բայրօնը Ս. Ղազարի կղզում» 2) «Գրիբանգով եւ Հայերը» 3) «Պուշկինի բանաստեղծութիւնը Առաջաւոր Ասիայում» 4) «Մկրտիչ Պեշիքթաշլեան» 1) 5) «Հայկական դրամայի հնագոյն շրջանը» 6) «Կնոջ վիճակը հայ գրողների երկերի մէջ» . Առաջին յօդուածում նկարագրում է անգլիացի աշխարհահռչակ բանաստեղծի այցելական փառաւոր մուտքը Վենետիկ , նրա գեղեցիկ հիւրասիրական ընդունելութիւնը եւ ստացած տպաւորութիւնները Միխիլաբիան մենաստանում , անկեղծ յափշտակուած մեծարանքներով դրուատում է Միխիթար Աբրահամացու արժանաւոր յետնորդների սփռած լուսաւորութեան ճառագայթների մասին , ներկայացնելով Վանքը Իտալական ազատ հողի վրայ , Ագրիականի բանաստեղծական ջրերի մօտ , մենաւոր խաղաղութեան կղզւոյում որպէս յենարան ու փարոս՝ ի պարման հաշտութեան՝ քաղաքակրթութեան առջեւ . . . Երկրորդում Ռուսաց գրող Գրիբանգովի կեանքն է նկարագրում եւ նրա համեստ կարծիքները Հայոց մասին , Երրորդում Պուշկինի ողւս առաջնակարգ բանաստեղծի մասին է խօսում եւ նրա ու մի քանի ողւս բանաստեղծների ունեցած ազդեցութեան այն ժամանակուայ հայկական անշարժ ու թմրած մտաւոր ույժերի գլխաւորապէս Ս. Շահաղիգի բանաստեղծութեան վրայ , Չորրորդում Մ. Պեշիքթաշլեանին իտէալիստ-բանաստեղծ է կոչում , ակնարկ ձգելով նրա քնարի եւ հասարակական գործունէութեան վրայ , Այդ տեղ ջոյց է տալիս նա ուսուցիչ Հ. Ղ. Ալիշանի ազդեցութիւնը Պեշիքթաշլեան աշակերտի բանաստեղծութիւններում , մէջ է մէջ հրապարակ բերելով համեմատական կտորներ չափածոյ թարգմանութեամբ , Այնուհետեւ կանգ առնելով իբրեւ հասարակական գործչի՝ ճորտչում է նրա՝ գէպի բարութիւն եւ հաշտութիւն առաջնորդող՝ խաղաղած դերը Հասունեան եւ Հակահասունեանց տաք վիճաբանութիւնների ու կռիւների միջոցին , թւում է նրա բարեմասնութիւնները՝ համակրութիւն գէպի իր հիւանդ դրութեան Կ. Պօլսի լաւագոյն շրջանում եւ ջերմ մասնակցութիւնը այն տեղի թատրոնական գործերում , Նոյնպէս մի քանի խօսք է նուիրում միւս տաճկահայ զգայուն բանաստեղծ Պիարոս Դուրեանի մասին 2) , Հինգերորդում Հայոց բեմի պատմութիւնից , Թիֆլիսի թատրոնական կեանքից եւ հին շրջանի դրամաների յատկութիւններից ճոխ տեղեկութիւններ է տալիս , Վեցերորդում հայ կնոջ վիճակն է պատկերադրում հայ գրողների աշխատութիւններում եւ նրանց հայեացքներն է քննադատօրէն վերլուծման ենթարկում կանանց դասի պաշտպանութեան համակրելի գործում :

(Շարունակելի)

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱԼԱՍԵԱՆ

1) Նախ լոյս է տեսել 1899 թ. «Ա. Պետերբուրգսկի Վեցօմսաի» լրբադրի մէջ «Սիբոյ եւ եղբայրութեան քարոզիչ» վերնագրի տակ :

2) «Լուսայ»-ում (1902 թ. N. 3 , էջ 201) կայ մի առանձին արձակ յօդուած Վեսելովսկու նոյն բանաստեղծի մասին թարգմանութեամբ Գր. Բեղելեան :